

ש"י עגנון

תהלה

תהלה • השנים הטובות • עגונות • המלבוש

זקנה אחת היתה בירושלים. זקנה נאה שכמותה לא ראיתם מימכם. צדקת היתה וחכמה היתה וחיננית היתה וענוותנית היתה. אור עיניה חסד ורחמים וקמטי פניה ברכה ושלום. אלמלא שאין הנשים יכולות להדמות למלאכים הייתי מדמה אותה למלאך אלקים. ועוד זאת היתה בה, וריוות של עלמות. אלמלא בגדי זקונה שעליה לא ניכר בה שמץ זיקנות.

עד שלא יצאתי מירושלים לא הכרתי אותה, משחזרתי לירושלים הכרתי אותה. והיאך לא הכרתיה קודם? היאך אתם לא הכרתם אותה עכשיו? אלא כל אדם נועד לו להכיר את מי שיכיר ובאיזה זמן יכירו אותו ובאיזה סיבה יכיר אותו. באיזה סיבה נתוודעה לי? מעשה והלכתי לבקר חכם אחד מחכמי ירושלים שהיה דר סמוך לכותל המערבי ולא מצאתי את הבית. מצאתי לאשה אחת באה בפח מים ושאלתי אותה. אמרה לי, בוא ואראך. אמרתי לה, אי את צריכה לטרוח, אמרי לי היכן אפנה ואלך לי. חייכה ואמרה לי, מה איכפת לך אם זקנה זו תזכה במצוה. אמרתי לה, אם מצוה היא זכי בה, אבל תני לי פח זה שבידיך. חייכה ואמרה, למעט את המצוה אתה מבקש. אמרתי לה, לא למעט את המצוה אני מבקש, אלא למעט את טרחתך. אמרה, לא טורח הוא, אלא זכות הוא, שנתן הקדוש ברוך הוא כח לבריותיו להביא צרכיהם בידיהם.

דילגנו בין אבני הרחוב ונשתלשלנו מסימטא לסימטא ונטינו מפני הגמלים והחמורים ושואבי מים והולכי בטל ומרדפי חדשות. עד שעמדה בת לוויית ואמרה, כאן ביתו של זה שאתה מבקש. אמרתי לה שלום ונכנסתי.

מצאתי את האיש בביתו כשהוא יושב לפני שולחננו. איני יודע אם הכירני אם לא הכירני. מאחר שבכניסתי חידש חידוש גדול¹ העלה

1. חידש חידוש גדול — פירוש חדש, דרוש חדש בלימוד התורה והגמרא

לפני את חידושו. ומחידוש זה לחידוש אחר.

ביציאתי ביקשתי לשאול אותו, זקנה זו שהראתה לי את הדרך מי היא, שמאור פניה שלום וחיבת קולה נחת רוח. אבל כלום אפשר להפסיק חכם בשעה שהוא מערה² את חידושו.

לאחר כמה ימים שוב הלכתי לעיר בשביל זקנה אחת אלמנתו של רב, שקודם חזירתי לירושלים הבטחתי לבן בנה לפקוד את שלומה.

אותו היום זמן רביעה³ ראשונה של יורה היה. הגשמים כבר התחילו יורדים והחמה היתה כבושה בעננים. יום שכזה בחוצה לארץ רואים כיום אביב, ירושלים שהיא מפונקת שבעה שמונה חדשים בחמה, יום שאין החמה זורחת בכל תקפה דומה כחורף ומתחבאים מפניו בבתים ובחצרות ובכל מקום שיש שם פינת גג.

טיילתי לי אילך ואילך כשאני מריח את ריח הגשמים שיורדים ברננה ומתעטפים בערפלים המגוונים ומשיקים⁴ בין אבני חוצות ומקישים על כתלי הבתים ומרקדים על הגגות ומנטפים ועושים שלוליות שלוליות, שפעמים הן עכורות ופעמים הן צלולות ומבהיקות מזהרי החמה שמבצבצים ויוצאים לסירוגין מבין העננים לראות הקלו המים⁵, שירושלים אפילו ביום של גשמים החמה מבקשת לעמוד בתפקידה⁶.

נכנסתי לבין החנויות המקומרות⁷ אצל הצורפים, ומשם אצל הפשמים ומשם אצל הסנדלרים ואצל אורגי שמיכות, ומשם אצל מבשלי

שמחדש הלומד.

2. מערה — שופך.

3. רביעה — פרק זמן מעונת הגשמים ("סדר תעניות אלו האמור ברביעה ראשונה" — תענית ג א).

4. משיקים — נושקים אלו לאלו (ביצה פב ג).

5. הקלו המים — ראו בראשית ח ח. נח שלח את היונה מן התיבה בימי המבול לראות הקלו המים.

6. לקיים ייעודה, למלא פקודה ("שלא ישנו את תפקידם" — בברכת קידוש הלכנה; "ארוזים מבקשים תפקידן" — איכה רבתי א).

7. המקומרות — בעלות תקרה מעוגלת בתבנית של קשת.

תבשילים ומשם לרחוב היהודים. מעוטפים בסמרטוטי סמרטוטים ישבו העניים כשהם מתרשלים⁸ להוציא ידיהם מתוך עטיפותיהם והם מביטים בזעף על כל שעובר עליהם ואינו מושיט ידו לכיסו. היה עמי כיס של פרוטות, הלכתי מעני לעני ונתתי להם. לבסוף שאלתי על ביתה של הרבנית והראו לי.

נכנסתי לחצר אחת מאותן החצרות שכל הרואה אותן מפקפק אם דר שם אדם ועליתי בשש שבע מעלות שבורות והגעתי אצל דלת עקומה. נתקלתי בחתול מבחוצץ ובערימה של אשפה בפנים. מחמת הבלה של הצינה לא ראיתי אדם, אבל שמעתי קול מרוגז שואל וכוהה⁹, מי כאן? נטלתי עיני וראיתי כמין מטה של ברזל ועליה גל של כרים וכסתות, ובתוך הגל שוכבת זקנה מבוהלת וכעוסה.

אמרתי לה שלום וסיפרתי לה שאני בא מחוצה לארץ ובידי ברכת שלום מבן בנה. הוציאה ידה מתוך כסתותיה ומשכה את הכסת עד למעלה מצוארה ושאלה, כמה בתים יש לו ואם משרתת מצויה בתוך ביתו ואם יש לו שטיחים נאים בכל חדר. לבסוף נתאנחה ואמרה, צינה זו מוציאה אותי מן העולם¹⁰. משראיתי שכל כך קשה עליה הצינה אמרתי לעצמי תנור של נפט היה מיקל עליה את יסוריה. תפסתי מידה של ערמה ואמרתי לה, נכדך שלח בידי מעות לקנות לך תנור, תנור מטולטל שממלאים אותו נפט ומציתים את הפתילה והוא דולק ומעלה חום. הוצאתי את ארנקי ואמרתי, הנה הכסף. השיבה לי בתרעומת, היאך אלך ואקנה תנור, וכי רגלים יש לי? גלידי קרח יש לי. צינה זו עד שלא תביאני להר הזיתים¹¹ תוציא אותי מדעתי. ושם בחוצה לארץ אומרים שארץ ישראל ארץ חמה. חמה היא לרשעים בגיהנם. אמרתי לה מחר תזרח החמה ותעביר את הצינה. אמרה היא, עד שלא תבוא

8. מתרשלים — מתעצלים ("היין נכנס בכל אבר ואבר והגוף מתרשל והדעת מטולטלת" — תנחומא שמיני ה).

9. כוהה — נחלש ("כל זמן שהוא מאריך לתקוע, קולו מחליש וכוהה" — רש"י, שמות יט ט). ואפשר גם לבאר: משתעל; ראו להלן עמ' 37, הערה 104.

10. מוציאה אותי מן העולם — ממיתה אותי.

11. תביאני להר הזיתים — לבית העלמין שעל הר הזיתים.

הנחמה, תצא הנשמה. אמרתי לה, בעוד שעה שתי שעות אשלח לך את התנור. צמצמה עצמה בתוך כריה וכסתותיה, כאילו להראות למיטיבה המדומה שאין לסמוך על טובותיו.

נפטרי והלכתי לרחוב יפו ונכנסתי לחנות של מוכרי כלים וקניתי תנור מטולטל מן המעולה שבתנורים ושלחתי לה לרבנית הזקנה. אחר שעה חזרתי והלכתי אצלה, שמא אינה בקיאה בתנורים המטולטלים ואלמדה את תורת ההדלקה. דרך הילוכי הרהרתי, ברכת הודיה¹² ודאי לא אשמע מפי. לא כל הזקנות שוות. זו שהראתה לי את ביתו של אותו חכם נוחה לכל אדם וזו ששיגרתי לה תנור אינה נוחה אפילו למי שמבקש טובתה.

וכאן צריכתי להקדים מעין הקדמה קטנה. איני מתכוין להגיד שבחה של אחת מתוך גנותה של חברתה, כל שכן לספר מעשה העיר ויושביה. גלגל עינו של אדם מצומצם ואינו יכול להקיף עירו של הקדוש ברוך הוא. אם כן למה אני מזכיר את מעשה הרבנית, שבכניסתי נודמנה לי אותה הזקנה.

הייתי עצמי ופניתי לה דרך. עמדה ושאלה בשלומי, כמי ששואל בשלום קרובו. עמדתי תמיה, כלום אפשר שהיא מאותן הזקנות שהכרתי בירושלים קודם שירדתי לחוצה לארץ, והרי רובן ככולן כלו מרעב בימות המלחמה¹³, ואם מקצת מקצתן נשתיירו, הרי אני נשתיתי, שכשיצאתי מירושלים הייתי בחור ועכשיו שנים שעשיתי בחוצה לארץ עשאוני זקן, והיאך זו הכירה אותי.

ראתה שאני תוהה. שחקה ואמרה, אי אתה מכירני. הרי אתה הוא שביקשת לטלטל את פחי כשהלכת אצל איש פלוני. אמרתי לה, את היא שהראית לי את הדרך, ואני עומד ותוהה, כאילו לא הכרתיך. צחקה ואמרה, וכי מחוייב אתה להכיר כל הזקנות שבירושלים? אמרתי לה, והיאך הכרת את אותי? ענתה ואמרה לי, ירושלים מתוך שענייה צפויות לכל ישראל, כל שבא לכאן נחקק בלבנו ואין אנו שוכחים

12. הבעת תודה, על-פי "ברכת הודיה" הברכה הי"ז של תפילת שמונה-עשרה, שתחילתה — "מודים אנחנו לך" ותחמתה — "הטוב שמך ולך נאה להודות".
13. הכוונה למלחמת העולם הראשונה.

אותו. אמרתי לה, יום צונן היום, יום גשמים ורוחות, ואני עומד ומעכב אותך בחוץ. אמרה היא בלשון חיבה, כבר ראיתי קרירות גדולות מאותן שבירושלים. ולענין רוחות וגשמים, עליהם אנו מודים ואומרים משיב הרוח ומוריד הגשם¹⁴. מצוה גדולה עשית, עצמות זקנות החיית. התנור ששיגרת לרבנית מחמם את נפשה. הורדתי את ראשי כאדם שבוש לשמוע שבחו. הרגישה בדבר ואמרה, מצוות לאו להתבייש ניתנו¹⁵. אבותינו שהיו עושים מצוות הרבה לא היו מפרסמים את המצוות, אנו שאנו ממעטים במצוות, מצוה לפרסם כל מצוה שעושים, כדי שישמעו אחרים וילמדו ממעשינו. עכשיו בני לך אצל הרבנית ותראה כמה מחממת המצוה שעשית.

נכנסתי אצל הרבנית ומצאתיה יושבת אצל התנור הדלוק וטיפין של אורה מנטפות ויוצאות מתוך נקי התנור והבית מלא חום וחתול כחוש מונח לה על ברכיה, והיא מביטה בתנור ומדברת עם החתול ואומרת, דומה עלי שאתה נהנה מן החום יותר ממני.

אמרתי לה, רואה אני שהתנור דולק יפה ומעלה חום. מרוצה את ממנו?

אמרה הרבנית, ואם מרוצה אני, כלום ימעט את ריחו או יוסיף חום? תנור היה לי בביתי שהיה בוער ממוצאי סוכות ועד ערב פסח והיה מושך חום כחמה בתקופת תמוז והיו מוצאין בו נחת רוח, לא כאותם התנורים הקלים שחמימותם רגע. באמת אין לבקש מן המחדשים שיהו עושים מעשים גמורים, דיים שהם מראים פנים כאילו עושים. דבר זה אמרתי להם לאנשי עירי לאחר פטירת בעלי הרב שהיא מליץ יושר¹⁶ בעדי, כשהביאה לה העיר רב חדש. אמרתי מה אתם מבקשים, שמא שיהא כרככם שנפטר. דיו לזה שאינו עושה צרות. כיוצא בזה אמרתי לשכנותי שבאו לראות את התנור ששלח לי נכדי על ידך. אמרתי להן,

14. משיב הרוח ומוריד הגשם — בברכת "מחיה המתים" שבתפילת "שמונה-עשרה", החל במוסף של שמיני עצרת ועד ליום א' של פסח.

15. על-פי "מצוות לאו ליהנות ניתנו" (ערוכין לא ע"א).

16. מליץ יושר — סניגור בעולם האמת (ראו בפיוט ל"מים נוראים": "באין מליץ יושר מול מגיד פשע").

התנור לפי הדור והדור לפי התנור. מה כתב לך נכדי? לא כתב כלום? אף לי אינו כותב. סבור הוא שמאחר ששלח לי כזית¹⁷ תנור כבר יצא ידי חובתו.

אחר שפירשתי מן הרבנית אמרתי לעצמי, אף אני סבור שיצאתי ידי חובתי ששלחתי לה כזית תנור ושוב איני צריך לילך אצלה. לסוף חזרתי אצלה, על ידי אותה הזקנה החיננית, שעדיין לא נשלמו כל הראיות שהיו מיועדות לי לראותה.

ושוב צריכני לומר, אין בדעתי לספר כל שאירעני באותם הימים. מרובים ענייניו של אדם, ואלמלי באנו לספר אין הפה מספיק. ברם כל שהוא ענין לזקנה כדאי לספר.

ערב ראש חודש הלכתי אצל הכותל המערבי, כדרך שאנשי ירושלים נוהגים, שבערבי ראשי חדשים באים להתפלל אצל הכותל המערבי. כבר יצא רוב החורף ונראו ניצני האביב. השמים עמדו בטהרם והאדמה נתערטלה מעגמימותה. החמה שיחקה ברקיע והעיר צפה באורה. ואלמלא הצרות שתקפו אותנו היינו שמחים. הוי צרות רבות ורעות באו עלינו, ממש עד שהראשונה פקודה שנייה ממהרת לבוא¹⁸. משער יפו ולמעלה עד לכותל המערבי נמשכים והולכים אנשים ונשים מכל העדות שבירושלים עם עולים חדשים שהביאם המקום למקומם ועדיין לא מצאו את מקומם.

ברחבה שלפני הכותל בסוכת שוטרי המנדט¹⁹ ישבו להם שוטרי המנדט כדי שיראו שאין שמירה למתפללים אלא הם. רואים זאת מחרחרינו²⁰ ומחרחרים. מתכנפים²¹ המתפללים ונדחקים לאבני הכותל. מהם בוכים

17. כזית — מידה מועטת. בהלכה שיעור קטן (כגודל זית).

18. עד שהראשונה פקודה וכו' — עד שהצרה הראשונה נעלמה, מסתלקת (על-פי במדבר לא מט). ראה סנהדרין צז: וצרות רבות וגזרות קשות מתחדשות; עד שהראשונה פקודה שניה ממהרת לבוא.

19. מנדט — השלטון הבריטי בארץ-ישראל, שנתמנה לאחר מלחמת העולם הראשונה על-ידי חבר הלאומים לניהול ענייני הארץ עד שתגיע לעצמאות.

20. מחרחרינו — ראו משלי כו כא: "ואיש מדונים לחרחר-ריב".

21. מתכנפים — (על-פי תענית כג ע"ב: "ניכניף הדרי") — נתכנס יחד להתפלל).

מהם תוהים. ואתה ה' עד מתי? כבר ירדנו למדרגה התחתונה ואתה שוהה לגאולנו.

מצאתי לי פיסת מקום אצל הכותל. פעמים עמדתי בין המתפללים ופעמים בין התוהים. תוהה הייתי על אומות העולם. לא דיים שטורדים אותנו מכל הארצות, אלא שטורדים אותנו אף בכיתנו.

עם שאני עומד נדחקתי ממקומי על ידי שוטר משוטרי המנדט שדחק במגלב בידו. מה הרגיו לבו של זה שכל כך היה זועם? חולנית אחת זקנה הביאה עמה שרפרף לישב עליו. קפץ השוטר ובעט בשרפרף והפיל את הזקנה ונטל את השרפרף, לפי שעברה על החוק, שחקקו חוקי המנדט, שאסור למתפלל שיביא ספסל לכותל. ראו המתפללים ושתקו. שהרי מי יכול לדין²² עם שתקיף ממנו. באה אותה הזקנה שהכרתי והביטה בו. השפיל השוטר עיניו והחזיר את השרפרף.

קרבתי אצלה ואמרתי לה, יפה כח עיניך מכל הבטחותיה של אנגליא, שאילו אנגליא נתנה לנו דקלרציה²³ של בלפור ומשלחת בנו את פקידיה לבטלה, ואת זקנתי נתת עיניך באותו רשע ובטלת את מזימותיו הרעות. ענתה ואמרה לי, אל תאמר כן, גוי טוב הוא, שראה בצערי והחזיר לאותה עניה את שרפרפה. התפללת מנחה? למה אני שואלת, שאם פנוי אתה אגלגל לידך מצות ביקור חולים. הרבנית שתחיה חלתה. עכשיו חולה ממש היא. אם רצונך בוא ואראה לך דרך קצרה. נטפתי לה²⁴ והלכתי עמה.

משתלשלים אנו מסימטא וסימטא ומחצר לחצר, ועל כל פסיעה ופסיעה עמדה, כדי ליתן פרוסת צוק²⁵ לתינוק ופרוטה לעני ולשואל לאיש לשלום אשתו ואשה בשלום בעלה. אמרתי לה, מאחר שאַת שואלת בשלום כל אדם אשאֵל אני לשלומך. ענתה ואמרה לי, ברוך הוא וברוך שמו, איני חסרה עמו כלום. הקדוש ברוך הוא נותן לכל בריותיו לפי מידת הצורך ואף אני בכלל בריותיו. ביותר צריכה אני

22. לדין — לריב. לפי קהלת ו י: "ולא יוכל לדין עם שהתקיף ממנו".

23. דקלרציה — הצהרה, הצהרת בלפור בה הצהירה ממשלת בריטניה על הקמת בית לאומי ליהודים בארץ-ישראל.

24. נטפתי לה — נצטרפתי אליה.

25. פרוסת צוק — קוביית סוכר.

להודות לו היום שהכפיל לי מנתי. אמרתי לה, מה? ענתה ואמרה לי, בכל יום אני מסיימת יום אחד של תהלים²⁶ והיום סיימתי שני ימים של תהלים. עם שהיא מדברת נתעגמו פניה. אמרתי לה, נסתלקה שמחתך. שהתה שעה קלה והשיבה לי, כן בני שמחה הייתי ועכשיו איני שמחה. עם שהיא מדברת חזרו והבהיקו פניה. הגביהה עיניה כלפי מעלה ואמרה, ברוך אלהים שהסיר יגוני מאתי. אמרתי לה, מפני מה היית שמחה ואחר כך עצובה ועכשיו שוב את שמחה. אמרה בלשון חיבה, אם אין אתה מקפיד אומר לך, לא כך היית צריך לשאול, אלא במה זכית שהסיר אלקים את יגונך. שהשם יתברך הכל שווה בעיניו, כשמחה כעצבות. אמרתי לה, אפשר שאקפיד שלימדתי כיצד צריך אדם לדבר. הרי מקרא מלא הוא, אשרי איש שלא ישכחך²⁷. אמרה, אדם טוב אתה ופסוק טוב פסקת לי, ואף אני לא אמנע ממך דבר טוב. אתה שאלת על שום מה הייתי שמחה ועל שום מה הייתי עצובה ועל שום מה שוב אני שמחה. ודאי אתה יודע כמוני, שכל מעשיו של אדם קצובין לו²⁸ משעת לידתו ועד למיתתו, ואפילו כמה פעמים יאמר אדם תהלים. אבל הבחירה היא בידו, כמה מזמורים יאמר בכל יום. יש אדם שזוכה לסיים בכל יום כל הספר כולו, ויש אדם שזוכה לומר ספר אחד²⁹ או יום אחד בכל יום. אני מנהג עשיתי לי לומר בכל יום יום אחד. היום נמשכתי אחר המזמורים ואמרתי שני ימים. כיון שהרגשתי בדבר נעשיתי עצובה, שמא מיותרת אני בעולם ומבקשים להפטר ממני וזירזוני להשלים חוקי ולגמר קצבתי, והרי טוב להודות לה³⁰, ואם אני מתה איני יכולה לומר אפילו מזמור אחד

26. מאה וחמישים הפרקים שבספר תהלים מחולקים שתי חלוקות — לשבעה חלקים לפי שבעה ימות השבוע ולשלושים — לפי מספר הימים בחודש. כל "יחידה" כזאת נקראת "יום" של תהלים.

27. מתוך הפיוט "אתה זוכר מעשה עולם" בתפילת מוסף של ראש השנה.

28. קצובין — קבועים. ראו ביצה טז ע"א: "כל מזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה ועד יום הכיפורים" וכו'.

29. ספר אחד — ספר תהלים מחולק לחמישה ספרים. כל ספר מסתיים בפסוקי ברכה מיוחדים שנושא המתפלל לבראו. יום אחד — ראו לעיל, הערה 26.

30. טוב להודות לה' — מתוך מזמור שיר ליום השבת — תהלים צב ב.

אפילו תיבה אחת. ראה הקדוש ברוך הוא בצערי והפליא חסדו עמי לדעת שכך רצונו יתברך. ואם חפץ השם להמיתני מה אני שאתעצב. מיד הסיר אלקים את יגוני מאתי. ברוך הוא וברוך שמו. הצצתי עליה והרהרתי, מהיכן באים לידי הכנעה שכזו. חשבתי בדורות הראשונים שהיו מלאים מידות טובות. דיברתי עמה בדורות שעברו ואמרתי לה, יותר ממה שאמרתי ראית בעיניך. ענתה ואמרה, כשמאריכין לו לאדם ימיו ושנותיו זוכה ורואה דברים הרבה, גם טובים וגם טובים מהם.

ביקשתי ממנה, ספרי לי מאותם הדברים הטובים. שהתה שעה קלה ואמרה, במה אפתח? אתחיל בימי ילדותי. כשהייתי תינוקת פטפטנית הייתי. ממש מקימה ועד לשכיבה לא פסק פטפוט מפיו. היה זקן אחד בשכנותי. אמר לאותם שהיו שמחים על פטפוטי, חבל על תינוקת זו, אם היא מבזכות על דבִּרְיָה בילדותה, מה ישתיר לה לזקנתה. נפל עלי פחד ויראתי שמא למחר אני אילמת. לימים ירדתי לסוף דעתו של הזקן, שלא יוציא אדם בזמן מועט מה שנקצב לו לכל ימי חייו. הרגלתי עצמי לבדוק כל מלה אם צריכה שתיאמר ונהגתי קימוץ בדיבור. ומתוך שנהגתי קימוץ בדיבור נשתייר לי אוצר של דיבורים. האריכו לי שנותי עד שאגמור אותם הדברים שקצובין לי. ועכשיו שנשתייר לי קומץ של מלים אתה מבקש שאוציאן. אם אוציאן אני מקצרת את ימי. אמרתי לה, על מנת כן ודאי לא ביקשתי. מה זה, אנו מהלכים והולכים ועדיין לא הגענו אצל הרבנית. אמרה הזקנה, אתה זכור את החצרות שהיינו עושים אותן קִפְנֵדְרִיא³¹ ועכשיו שרוב העיר מיושבת מערביים צריכים אנו לעקוף עליהן ומרבין עלינו את הדרך.

הגענו לחצר אחת. אמרה לי, רואה אתה חצר זו, ארבעים משפחות מישראל היו בה ושני בתי כנסיות היו בה והיו מתפללין ולומדים ביום ובלילה והניחוה ובאו ערביים ותפטו בה. הגענו לבית קהוה³². אמרה,

31. קפנדריא — (לטינית) מעבר המקצר את הדרך בין שני מקומות. "לא ייכנס להר הבית במקלו ובמנעלו ובפונדלו, ולא יעשנו [את הר הבית] קפנדריא" — ברכות ט ה.

32. בית קהוה — בית קפה.

רואה אתה בית זה, ישיבה גדולה היתה בו ולומדי תורה היו יושבים ולומדים והניחוהו ובאו ערביים ותפסו בה. הגענו לרבץ³³ של חמורים. אמרה, רואה אתה רבץ זה, בית תבשיל היה כאן ועניים בני טובים היו נכנסים רעבים ויוצאים שבעים והניחוהו ובאו ערביים ותפסו בו. בתים שלא פסקו מהם תורה ותפילה וצדקה עכשיו ערביים וחמורים מכרכרים בהם. עכשיו בני מגיעים אנו אצל חצרה של הרבנית. הכנס ואף אני אכנס אחר כך. אותה עלובה בשביל טובה מדומה שבחוצה לארץ אינה רואה את הטובה האמיתית. אמרתי לה, הטובה האמיתית מהי? חייכה ואמרה, אי לך בני שאתה שואל כך, לא קרית³⁴, אשרי תבחר ותקרב ישכן חצרך³⁵, ואיזו הן חצרותיו של הקדוש ברוך הוא, חצרות אלקיננו בתוככי ירושלים³⁶. דרכם של בני אדם כשהם מזכירים את ירושלים מוסיפים ואומרים עיר הקדוש, אני כשאני אומרת ירושלים איני מוסיפה מלה. שקדושתה בשמה³⁷, בשמה עצמו. עלה בני עלה ואל תכשל במדרגות. פעמים הרבה אמרתי לגבאי הכולל³⁸ שהמדרגות צריכות תיקון, ומה תשובה השיב לי הגבאי, החצר ישנה ועומדת להחרב ואינה כדאית שנבזבו עליה פרוטה. כך נחרבים בתיהם של ישראל עד שמניחים אותם ובאים הישמעאלים ומחזיקים בהם. בתים שנבנו בדמעותיהם של אבות הבנים מניחים אותם. שוב מפטפטת אני ומקרבת את קצי.

33. רבץ — מקום מרבץ; על-פי ישעיה סה י: "והיה השרון לנוה-צאן ועמק עכור לרבץ בקר."

34. קרית — קראת, למדת במקרא, בתנ"ך (לשון חז"ל).

35. על-פי תהלים סה ה.

36. על-פי תהלים קטז יט.

37. על יסוד מאמר חז"ל: "ג' נקראו על שמו של הקדוש-ברוך-הוא: צדיקים, משיח וירושלים" (בבא בתרא ע"ה).

38. הכולל — הכולל הוא "כלל" היהודים יוצאי ארץ (או חבל ארץ) בחו"ל ("כולל ורשה", "כולל אונגארן"), היושבים בארץ-ישראל ומתפרנסים מכספי צדקה שנתרמו על-ידי אחיהם שבגולה. הגבאי של הכולל הוא הממונה על כספיו, על רכושו ועל סדרי החלוקה.

נכנסתי אצל הרבנית ומצאתיה שוכבת במיטה. ראשה חבוש ואספלנית³⁹ נתונה על צווארה והיא משתעלת בקול רם, שאפילו צלוחיות של רפואות שעמדו אצל מטתה נודעו לקולה. אמרתי לה, חולה את רבנית? גנחה מלבה ונתכסו עיניה דמעות. ביקשתי לנחמה ולא מצאתי מלים של תנחומין. קבעתי עיני בארץ ואמרתי, חולה וגלמודה. גנחה ואמרה, חולה אני, חולה גמורה. אין בעולם כולו חולה שכמוני. מכל מקום איני גלמודה. אפילו כאן בירושלים שאין מכירין אותי ואין יודעים באיזה כבוד שרויה הייתי בעירי, אפילו כאן אשה אחת מזדמנת לי, נכנסת אצלי ומביאה לי כף רוטב וסועדת אותי על משכבי. מה אתה שומע מבן בני? ודאי מתרעם הוא עלי שלא כתבתי לו איגרת תודה על התנור. אמור בעצמך, כלום יכולה אני לילך לקנות דיו ועט ונייר ולכתוב מכתבים. בקושי אני מגעת כף תבשיל לפי. תמיהה אני שעדיין תילי לא באה.

אמרתי, אם לאותה זקנה חניננית את מתכוונת, הרי אמרה לי שהיא תבוא בקרוב. אמרה הרבנית, אם חניננית היא איני יודעת, בעלת מעשים ודאי היא. בוא וראה כמה נשים צדקניות יש בירושלים שהן מזמזמות כדבורים תפילות ותחנונים. שמא באה אחת מהן לשאול אותי, רבנית שמא צריכה את דבר. ראשי ראשי, אם מכאובי לכי לא יוציאוני מן העולם מיחוש ראשי יוציאני מן העולם.

אמרתי לה, רואה אני שקשה עליך הדיבור. אמרה, אתה אומר קשה עלי הדיבור ואני אומרת אני כולי קשה עלי. אפילו החתול מרגיש בדבר ומוקיר רגליו⁴⁰ מביתי. ועדיין הבריות אומרים שדרכו של חתול להיות כרוך אחרי ביתו. ודאי עכברים של שכנותי ערבים עליו מכל מעדנים שאני מאכילה אותו. מה ביקשתי לומר? כל מה שאני מבקשת לומר אני שוכחת. תילי אינה כן. היא שחבילות חבילות של שנים על כתפיה עדיין כל חושיה משמשים אותה. והרי שנותיה כפליים משנותי. אילו היה אבא זכר צדיק לברכה⁴¹ חי היה נחשב לפני כתינוק. אמרתי לה,

39. אספלנית — (יוונית) תחבושת (לחה).

40. מוקיר רגליו — נמנע מלבקר (משלי כה יז).

41. זכר צדיק לברכה — נוהגים להוסיף ביטוי זה עם הזכרת שמו של צדיק

מי היא תילי זו? אמרה הרבנית, ולא אתה הזכרת אותה? עכשיו אין מכירין את תילי, לשעבר היו הכל מכירין את תילי, לפי שהיתה עשירה גדולה ובעלת עסקים הרבה. וכשהניחה את עסקיה ועלתה לירושלים הביאה עמה כמה חביות מלאות זהב, ואם לא חביות, תיבה אחת מלאה זהב ודאי הביאה. אמרו לי שכונתי אמרו להן אמותיהן, כשבאה תילי לירושלים היו כל גדולי ירושלים מחזרין אחריה. מי בשביל עצמו ומי בשביל בנו. והיא השיבה את פניהם⁴² ונשתירה אלמנה. תחילה אלמנה עשירה, אחר כך אלמנה אמידה, ולבסוף סתם זקנה. אמרתי, כשרואין את תילי דומה כאילו לא ראתה שעה קשה מימיה. לגלגה עלי הרבנית ואמרה, אתה אומר שלא ראתה שעה קשה מימיה ואני אומרת שלא ראתה שעה טובה מימיה. אפילו את שונאי איני מברכת ביסורים שנתייסרה בהם תילי. סבור אתה הואיל ואינה זקוקה לחסדי הכוללים חיה חיים של ברכה, ואני סבורה שאפילו עני המחזור על הפתחים לא היה מחליף צרותיו בצרותיה. מיוחד מיוחד, אני מבקשת להסיח דעתי מהם והם אינם מסיחים דעתם ממני. ראיתי שהרבנית יודעת יותר ממה שסיפרה, אלא בשביל שידעתי שאם אשאל לא תענה, עמדתי מכסאי לילך. אמרה היא, לא הספיק מנקה הארובות להכנס לתוך הארובה וכבר פניו מפויחות. עדיין לא ישבת וכבר עמדת לילך. חפזון זה למה? אמרתי, אם את רוצה שאשב אשב. שתקה ולא אמרה דבר. התחלתי מדבר עמה על תילי ואמרתי לה, אפשר שתספרי לי משהו עליה. ענתה ואמרה לי אם אספר כלום יקל לי, או כלום יקל לה? אני איני אוהבת סיפורי מעשיות. מדביקין קורי עכביש לקורי עכביש ואומרים מעשה טרקלין הוא. דבר אחד בלבד אומר לך, חס הקדוש ברוך הוא על אותו צדיק, לפיכך הכניס רוח רעה באותה משומדת ימח שמה. מה אתה מביט בי? אי אתה שומע לשון יהודית?⁴³ אמרתי לה, לשון יהודית אני מבין, לשונך שלך רבנית איני מבין. מי הוא אותו

וקדוש (על-פי משלי י ז).

42. השיבה את פניהם — סירבה למלא בקשתם (על-פי מלכים א ב טז).

43. לשון יהודית — יידיש.

צדיק ומי היא המשומדת שקללת? אמרה הרבנית, שמא אברך אותה. שמא אומר יפה עשית משומדת שהחלפת את דינר הזהב בפרוטה מחוקה. שוב קבעת פניך בי כאילו סחתי בלשון טורקית. אתה שמעת שבעלי זכרוננו לברכה רב היה, לפי שקוראים לי רבנית, ולא שמעת שאף אבא שלי רב היה, רב שכל הרבנים כנגדו דרדקאים⁴⁴. כשאני אומרת רבנים, לרבנים ממש נתכוונתי, ולא לאותם שבכאן שלובשים איצטלא דרבנן⁴⁵ וקוראים להם רבנים. אוי עולם עולם, אתה שקר וכל מה שבך שוא ושקר. אבל אבא שלי זכר צדיק לברכה רב אמיתי היה כבר מילדותו, לפיכך היו כל שדכני המדינה בהולים לשדכו. היתה אלמנה אחת עשירה. אם אני אומרת עשירה, עשירה ממש היתה. היתה לה בת יחידה, ולואי ולא היתה. נטלה חבית מלאה דינרי זהב ואמרה להם לשדכנים, אם אתם משדכים אותו לבתי הרי חבית זו נתונה לו, ואם מעט היא הריני מוסיפה לו. לא היתה אותה הבת ראויה לאותו צדיק, שהוא צדיק היה והיא תיפח רוחה משומדת היתה, כשם שסופה הוכיח על תחילתה, שברחה ונכנסה לבית הכומריות⁴⁶ והמירה את דתה. ואימתי ברחת, בשעה שהוליכו אותה לחופתה. בזבזה עליה אמה חצי הונה כדי להוציאה משם. עד הקיסר הגיעה האם העלובה, ואף הוא לא הועיל כלום, שכל הנכנסת לבית הכומריות שוב אינה יוצאת משם לעולם. יודע אתה אותה משומדת מי היא. בתה של... הס, הנה היא באה.

נכנסה תילי וכידה קדירה של תבשיל. ראתה אותי ואמרה, אתה כאן, שב ידידי שב. ביקור חולים מצוה גדולה היא. פניך רבנית מיטיבים והולכים. ישועת השם כהרף עין⁴⁷. השם יתברך שולח רפואתו כל שעה יותר. הבאתי לך כף רוטב כדי גמיעת הפה. הגביהי ראשך יקירתי ואני

44. דרדקאים — דרדקים, ילדים קטנים.

45. איצטלא דרבנן — כאן הכוונה לצורת הלבוש המיוחדת של רבנים. ויש כאן עקיצה מרומזת לאלה שנראים כרבנים אך אינם ראויים לתואר זה.

46. בית הכומריות — מנזר.

47. ישועת השם כהרף-עין — עזרת ה' עשויה לבוא מהר, כהרף-עין. וראו פיוט "יושב תהילות" לשבת זכור: "ויאמר ה', נתתי רוזנים לאין, ותשועתי כהרף-עין."

אסעד את הכר. כך כך יקירתי. חבל בני שאין אתה דר בעיר ואין אתה רואה היאך הרבנית שתחיה מבריא משעה לשעה.

אמרתי לה, וכי לא בירושלים אני דר? וכי נחלת שבעה⁴⁸ אינה ירושלים? אמרה תילי, חס ושלום, מי אומר כן? אדרבא עתידה ירושלים להיות מתרחבת מכל צדדיה עד דמשק, אלא עין שראתה את ירושלים שרויה כולה לפנים מן החומה לא הרגילה לראות כל שנבנה מחוצה לחומות ירושלים כירושלים עצמה. ארץ ישראל כולה קדושה, ואין צריך לומר סביבות ירושלים, אבל לפנים מן החומה מקודש קדושה מעולה. יודעת אני בני שלא אמרתי דבר שאין אתה יודע יפה ממני, אם כן למה אמרתי כל זה, כדי לספר בשבחה של ירושלים.

הרגשתי בעיניה של הרבנית שהיא מצירה שתילי מדברת עמי ולא עמה. נפטרת והלכתי לי.

טרדות שונות הטרידוני ולא באתי לעיר. אחר כך באה טרדת התיירים. הלוא אתם מכירים את התיירים, שוחקים היו עלינו ועל הארץ, כיון שהרחיב לנו המקום קצת בארץ התחילו אף הם באים לראות. וכשהם באים רואים הם אותנו כאילו לא נבראנו אלא לשמשם. ברם דבר טוב יש בתיירים, שמתוך שאנו מראים להם אף אנו רואים. פעם ושתי פעמים כשהלכתי עמהם לעיר להראותם את הכותל המערבי מצאתי את תילי. אם איני טועה נתחדש בה דבר, שכל הימים היתה יוצאת בלא מקל ובאותם הימים היתה נשענת על מקל. מפני התיירים לא נתעכבתי עליה. הרי לראות את הארץ באו, ולא לשם זקנה אחת שלא נכתבה בתכנית שלהם.

משיצאו התיירים מירושלים ראיתי את עצמי כאדם שאינו יודע מה יעשה. נסיתי לחזור לעבודתי ולא חזרתי. עמדתי והלכתי לעיר וסיירתי כל המקומות שהראיתי להם לתיירים. מה ראיתי ומה לא ראיתי. המחדש בטובו בכל יום מעשה בראשית⁴⁹ מחדש בכל שעה את עירו.

48. נחלת שבעה — מן השכונות הראשונות בירושלים שמחוץ לחומה, ונקראת כך על-שם שבעת בונייה הראשונים.

49. המחדש בטובו בכל יום... — מתוך ברכת "יוצר אור" — ברכה ראשונה של קריאת שמע שכתפילת שחרית.

בתים חדשים אינם נבנים, נטיעות חדשות אינן ניטעות, אבל ירושלים עצמה מתחדשת והולכת. כל אימת שאני נכנס לעיר דומה היא עלי כחדשה. אני יודע מה חידושיה. יבואו המפרשים הגדולים ויפרשו לנו.

מצאני אותו חכם ומשכני לביתו והרצה לפני כל מה שחידש באותן הימים. ישבנו כמה שישבנו, אני שואל והוא משיב, אני מקשה והוא מתרץ, אני מעמעם⁵⁰ והוא מסביר. מה טוב ומה נעים לשבת לפני חכם מחכמי ירושלים וללמוד הימנו תורה. ביתו פשוט וכליו פשוטים ואילו חכמתו מרחיבה והולכת, כגוונים אלו שנראים מן החלון ולמעלה על הרי ירושלים. שוממים הרי ירושלים, היכלות ובירניות⁵¹ אין עליהם. מיום שגלינו מארצנו באות האומות בוז אחר זו ומחריבים והולכים. אבל ההרים מתנוססים ברוב הדרם ומחושקים ברקמי גוונים מפוארים בעדי עדיים, וביניהם הר הזיתים, יער צומח עצים אין בו, אבל מעוטף הוא בקברי צדיקים שבחייהם ובמותם כל מעיינם בארץ⁵².

כשעמדתי לילך באה בעלת הבית ואמרה לבעלה, שכחת מה שהבטחת לתילי. נענע ואמר, הפלא ופלא, מיום שאני מכיר את תהלה לא ביקשה ממני דבר ולא שמעתי שביקשה דבר מאדם. ועכשיו ביקשה ממני לומר לך שהיא מבקשת לראותך. אמרתי לו, מתכוין אתה לאותה זקנה שהראתה לי את ביתך. אם איני טועה לא כשם שהיא נקראת קראת לה. ענה ואמר, תהלה הוא שם הקודש⁵³ של תילי. מכאן אתה למד שכבר לפני ארבעה חמשה דורות היו אבותינו קוראים לבנותיהם שמות שדומים כאילו נתחדשו היום. כיוצא בה שם אשתי תחיה, שבוודאי אתה סבור המצאת דור התחיה הוא ובאמת מיסודו של הגאון בעל

50. מעמעם — מביא פקפוקים וספקות, שואל על מה שאינו נראה סביר וברור ("שלא יראה דין זה יוצא מעמעם" — ירושלמי סנהדרין כג א).

51. בירניות — טירות מבוצרות, מצודות.

52. כל מעיינם — מחשבת לבם. על-פי תהלים פז ז: "כל מעיני בך".

53. שם הקודש — כלומר, צורת השם כלשון הקודש.

חידושי הרי"ם⁵⁴ הוא, שציוה לאביו של זקנה של אשתי לקרות את בתו תחיה, ואשתי נקראה על שמה. אמרתי לו, אתה אומר לפני ארבעה חמשה דורות, וכי כל כך זקנה אותה זקנה? חיך ואמר לי, שנותיה אינן חקוקות על פניה והיא הרי אינה נוהגת לספר בת כמה היא, ואלמלא לא נפלט הדבר מפיה לא היינו יודעים. מעשה שבאה תהלה לברכנו לחתונת בננו ובירכה אותו ואת אשתו שיזכו ויגיעו לשנותיה. אמר לה בני, מה ברכה זו שברכת אותנו ואמרה לו בת תשעים שנה ואחת עשרה שנה אני. וזה מעשה שהיה לפני שלוש שנים. נמצאת היא עכשיו בת תשעים וארבע עשרה, כלומר בת מאה וארבע.

אמרתי לו, הואיל והזכרת אותה אמור לי מי היא. נענה ואמר, מה יש לספר עליה, צדקת היא, צדקת, פשוטה כמשמעה. ואם בא לידך לראותה לך אצלה. אבל מסופקני אם תמצא אותה בביתה, או שמבקרת חולים או שמכבדת ומרביצה⁵⁵ לפני חשוכי מרפא או שהלכה לשם מצוה אחרת שאין לה דורשים. ואולי אפשר שתמצא אותה בביתה, שבין מצוה למצוה היא נכנסת ובאה לביתה ויושבת ומתקנת פוזמקאות ובגדים ליתומים עניים. לשעבר שהיתה עשירה עשתה צדקה בממונה⁵⁶ ועכשיו שלא נשתיר לה אלא שירי שיירים כדי מזונותיה המצומצמים עושה היא צדקה בגופה.

הביאני אותו חכם עד לפתחה של תהלה. בדרך חזר והרצה לפני את חידושו. ראה שאיני שומע. חיך ואמר, משעה שהזכרתי את תהלה הסחת דעתך מכל העולם. אמרתי לו, רצונך — ספר לי דבר על תהלה. אמר לי, מה שהיא עכשיו סיפרתי לך, מה שהיתה בחוצה לארץ איני יודע, חוץ ממה שהכל יודעים, שהיתה עשירה גדולה ובעלת עסקים

54. הרי"ם — ראשי-תיבות של ר' יצחק מאיר (אלטר), מייסד שושלת האדמו"רים (ה'צדיקים) של חסידי גור. נקרא כך על-שם ספרו "חידושי הרי"ם" — חידושי תורה על מסכתות בתלמוד ועל ה"שולחן ערוך".

55. מכבדת ומרביצה — הרבץ — התז מים על הרצפה; כבד — טאטא ונקה: "מכבדין ומרביצין בבית האבל" (מועד קטן כז).

56. עשתה צדקה בממונה — על-פי ירושלמי פאה טו ג: "הצדקה נוהגת בממונו של אדם וגמילות חסדים נוהגת בין בממונו בין בגופו".

גדולים, לסוף⁵⁷ מתו בניה ומת בעלה ועמדה והניחה את עסקיה ועלתה לירושלים. אמא עליה השלום רגילה היתה לומר כשאני רואה את תהלה רואה אני שיש פורענות קשה מאלמנות ומשיכול בנים. מהי פורענות זו לא אמרה אמא, ואיני יודע מה היא ולא נדע לעולם, שכל הדור שהכיר את תהלה בחוצה לארץ כבר מת, ותהלה הרי אינה מרבה דברים. ואפילו עכשיו שנעשה בה שינוי ומדברת יותר משהיתה רגילה אינה מספרת על עצמה. כבר הגענו אצל ביתה. מסופקני אם תמצא אותה בביתה, שעם ערוב היום היא מחזרת על חדרי תורה לחלק מיני מתיקה לתינוקות.

אחר שעה קטנה נמצאתי בביתה של תהלה ומצאתיה יושבת סמוכה לשולחן וכל עצמה כאילו המתינה לי. חדרה קטן וקירותיו מעובים ותקרתו מקומרת כחדרי ירושלים של הדורות שעברו. ואלמלא מטה קטנה שבפינת החדר וכד של חרס שעמד על השולחן הייתי מדמה את חדרה לחדר תפילה. אף כליו המועטים, מנורת נחושת קלל⁵⁸ ונטלא⁵⁹ של נחושת ומנורת הנחושת של כמה קנים שנשתלשלה מן התקרה ולמטה וכן השולחן שהיו מונחים עליו סידור וחומש ועוד ספר השרו על החדר מעין חנו של חדר תפילה. הרכנתי את ראשי ואמרתי לה, ברוכה הנמצאת. השיבה ואמרה, ברוך הבא. אמרתי לה, הרי את דרה כבת מלכים. השיבה ואמרה, כל בנות ישראל בנות מלכים הן⁶⁰ ואני תהלה לאל חי בת ישראל אני. יפה עשית שבאת. ביקשתי לראותך. ולא לראותך בלבד, אלא לדבר עמך. אפשר שמוכן אתה לעשות לי טובה? אמרתי לה, עד חצי המלכות⁶¹. אמרה היא, יפה שהזכרת מלכות, שכל ישראל בני מלכים הם ומעשיהם מעשי מלכות. וכשאדם מישראל עושה טובה לחבירו מעשה מלכות הוא עושה. שב בני שב. נאה

57. לסוף — לבסוף.

58. נחושת קלל — הכוונה כאן כנראה לארד, ברונזה.

59. נטלא — כד קטן לצקת בו מים לנטילת ידיים (חולין קז).

60. על-פי: "כל ישראל בני מלכים הם" (שבת סז ע"א; בבא מציעא ק"ג ע"ב).

61. עד חצי המלכות — על-פי מגילת אסתר ה ג: "עד חצי המלכות וינתן לך".

ישיבה לדיבור. כלום איני מקפחת את זמנך⁶². ודאי בעל עסקים אתה ואתה צריך את זמנך לשם פרנסתך. נשתנו העתים שהיינו משוכעים⁶³ בזמן ושמתנו להוציא שעה יתירה מתוך שיחה. עכשיו הכל בהולים, הכל ממהרים ורצים. מרגילים עצמם לרוץ, שאם יזכו ירצו לקראת המשיח. רואה אתה בני פטפטנית נעשיתי. נשתכחה תורתו של אותו זקן שהזהירני מלדבר דברים יתירים.

ישבתי לפני תהלה והמתנתי לשמוע על שום מה זימנה אותי. והיא כאילו נזכרה תורתו של אותו זקן ושתקה. לסוף הציצה בי וסילקה עיניה ממני וחזרה והביטה בי, כאדם שבודק את שלוחו אם ראוי הוא לשליחותו. לבסוף פתחה וסיפרה בפטירתה של הרבנית שבין לילה מתה כשתנורה דולק וחתולה מתחמם לאורו, עד שהוציאה נושאי המטה ובא מי שבא ונטל לו את התנור. רואה אתה בני, אמרה תהלה, אדם עושה מצוה, והמצוה עושה מצוה. אתה עשית מצוה באותה עניה והמצוה עצמה עשתה מצוה באדם אחר שאף הוא מבקש לחמם עצמותיו בקרה. ושוב הביטה עלי ואמרה, ודאי שאתה תמיה שהטרחתיך לבוא אצלי. אמרתי, אדרבא שמח אני. אמרה היא, אם אתה שמח אף אני שמחה. אני שמחה שמצאתי אדם שמוכן לעשות לי טובה, אתה על שום מה אתה שמח? שהתה שעה קלה ואמרה, שמעתי שאתה בעל עט, מה שקוראים היום סופר, אפשר שתשאיל לי עטך לשם איגרת קטנה. כמה שנים ביקשתי לכתוב איגרת אחת. אם באמת אתה מוכן כתוב לי האיגרת.

הוצאתי עט-תמיד⁶⁴. נסתכלה בעט ואמרה, מטלטל אתה עטך עמך, כאותם שנושאים עמהם כף, שאם יזדמן להם תבשיל הכף מוכנת להם. אמרתי לה, התבשיל הוא בתוך הכף. הסברתי לה מעשה העט. נטלתו בידה ואמרה, אתה אומר שיש בו דיו ואני איני רואה טיפת דיו. חזרתי והסברתי לה, אמרה, אם כן לחינם מליזים⁶⁵ על הדור הזה שכל

62. מקפחת את זמנך — גוזלת, מאבדת את זמנך.

63. משוכעים — כשהיינו שבעים, מלאים בזמן פנוי.

64. עט-תמיד — עט נובע.

65. מליזים — מדברים סרה, מוציאים לעז (שיר השירים ד כד).

חידושים שהוא מחדש אינם אלא להרע. הרי המציאו תנור מטולטל והמציאו מין עט שכזה, ואפשר שהמציאו שאר דברים לתועלת הבריות. מוסיף שנים מוסיף לראות. מכל מקום טול נוצה זו שהכינותי אני וטבול אותה בדיו זו. איני מפקפקת בעטך, אלא רוצה אני שאיגרת תכתב משלי. הא לך גליון נייר קיסרי⁶⁶, משומר הוא עמי מימים שעברו, מאותם הזמנים שהיו עושים נייר טוב. למעלה משבעים שנה הוא אצלי ועדיין הוא כמו חדש. עוד אחת אני מבקשת ממך, כתוב באותיות של הסידור או באותיות של התורה⁶⁷. חזקה על סופר, אם לא זכה לכתוב לו ספר תורה מגילה ודאי כתב. אמרתי לה, כשהייתי נער כתבתי לי מגילה כשרה כהלכתה⁶⁸. ואם תאמיני ואם לא תאמיני, כל שראה את המגילה שיבח אותה. אמרה תהלה אף על פי שלא ראיתה שיערתי שיודע אתה לכתוב כתיבה תמה. אלך ואבשל לך כוס איזוב⁶⁹ ואתה תכתוב בינתיים. אמרתי לה, אל תטריחי, זה עתה שתיתי. אמרה היא, אם כן כמה אכבדך? אתן לך פרוסת צוקר⁷⁰ ואתה תברך ואני אענה אמן.

הוציאה פרוסת צוקר ונתנה לי. שהתה שעה קלה ואמרה, טול את הנוצה וטבול אותה בדיו וכתוב. אני אומר לך באידית ואתה תכתוב בלשון הקודש. שמעתי שמלמדין את הבנות לדבר ולכתוב בלשון הקודש. רואה אתה בני, הקודש ברוך הוא בחדש מנהג את עולמו בכל דור ודור יפה יותר. כשהייתי אני ילדה לא היו נוהגין כך. מכל מקום מבינה אני תפילה בסידור ופרשה חומש ומזמור תהלים ופרקי אבות. אוי לי בני, לא סיימתי היום את היום.

66. נייר קיסרי — מין נייר משוכח שיוצר באוסטריה. כל בקשה לשלטונות צריכים היו לכתוב על נייר זה.

67. אותיות של הסידור... — לא בכתב-יד רגיל אלא באותיות דפוס כמו בסידור או באותיות ספר התורה וספרי קודש אחרים, הנכתבים על-ידי סופר סת"ם.

68. הכוונה למגילת אסתר, אחת מחמש המגילות שבמקרא. כהלכתה — כלומר לפי הדינים וההלכות של כתיבת ספרי קודש הכשרים לקריאה בבית-הכנסת.

69. כוס איזוב — כוס משקה מצמחים.

70. פרוסת צוקר — ראו לעיל, עמ' 15, הערה 25.

ידעתי שהיא מתכוונת ליומו של תהלים⁷¹ ואמרתי לה, את אומרת או והרי עליך לשמוח. — לשמוח? אמרתי לה, מן השמים עיכבך, כדי להוסיף לך יום על ימך. נתאנחה ואמרה, אילו ידעתי שמחר יבוא משיח הייתי שמחה להתגורר עוד יום בעולם הזה. אבל כשאת מוסיפה ימים ומשיח צדקנו שוהה ואינו בא מה חיי ומה שמחתי. חס ושלום שאני קובלת על שנותי, אם יפה לו להקדוש ברוך הוא לחיותני אף לי יפה. אלא שאני שואלת את עצמי עד אימתי יהא צרור עצמות זה מטלטל עצמו בעולם הזה. צעירות ממני זכו להשכין גופן בהר הזיתים ואני שוחקת את רגלי עד שישחקו עצמן. וכי לא יפה יותר לבוא לעולם העליון כשכל האיברים שלימים ולהחזיר את הפקדון⁷² כשהוא שלם. איני אומרת שצריכין להרבות בשר, שטורח הוא לנושאי המיטה, מכל מקום איברים שלימים יפים למת. שוב אני מרבה דברים. אבל כבר אין חילוק. פחות מלה יותר מלה. כבר מוכנת אני להחזיר את הפקדון לבעליו. טול בני את הנוצה וכתוב.

טבלתי את הנוצה בדיו והצעתי את הנייר והמתנתי עד שתאמר לי מה אכתוב. היתה היא תפוסה במחשבותיה ולא הרגישה בי. ישבתי והבטתי עליה והקפתי בעיני כל קמט וכל חריץ שבפניה. כמה הרפתקאות עברו עליה. רגילה היא לומר שראתה דברים טובים וגם דברים טובים מהם. כפי ששמעתי אני לא טובים הם הדברים. עליה אמר החכם, צדיקים אבלם בלבם וצהלה על פניהם. הרגישה כי והפנתה ראשה אלי ואמרה, התחלתי? אמרתי לה, עדיין לא אמרת לי מה אכתוב. אמרה היא, תחילת הדברים אתה יודע בעצמך, פותחין בשבחו של מקום וכותבים בעזרת השם יתברך⁷³. החלקתי את הנייר והניפותי את הנוצה וכתבתי בעזרת השם יתברך. זקפה עצמה והביטה בכתב ואמרה, יאה יאה. ועכשיו מה תכתוב? כתוב פה עיר הקודש ירושלים תבנה ותכונן במהרה בימינו אמן⁷⁴. בשעת שיחה אומרת אני ירושלים בלא תוספת כלום, במכתב

71. יומו של תהלים — עיינו לעיל, עמ' 16, הערה 26.

72. ולהחזיר את הפקדון — גופו של אדם, כנשמתו, פיקדון הוא מאת הקב"ה ובכואו עתו יביאנו אל בוראו.

73. בעזרת השם יתברך — פתיחה מקובלת למכתב, הודעה וכדומה.

74. כך נוהגים להוסיף עם הזכרת שמן של ארבע ערי הקודש: ירושלים, חברון,

צריכין להזכיר את קדושתה של ירושלים ולהוסיף בקשה על בניינה. כדי שהקורא יעלה את ירושלים על לבו וידע שהיא זקוקה לרחמים ויתפלל עליה. עכשיו בני כתוב את היום ואת פרשת השבוע⁷⁵ ואת השנה.

אחרי שכתבתי את התאריך הוסיפה ואמרה, עכשיו בני הנך את ידך וכתוב למד דגולה⁷⁶. כתבת? הראני היאך יצאה. אי אפשר לומר שאינה נאה. מכל מקום כדאי היה לרומם את דגלה. עכשיו בני סמוך לה כף, ואחר הכף כתוב בית ואחריה וו. וו אמרתי, ועכשיו באה דלת. הראני היאך יצאה תיבת לכבוד. נאה נאה. ראוי הוא זה שהאיגרת נכתבת לשמו לכבוד נאה. עכשיו כתוב הרבני המפורסם. מה, כבר כתבת? ידך מהירה ממחשבותי. עד שאני מכנסת את מחשבותי כבר העלית אותן על הכתב. אביך יאיר לו אלקים את עדנו⁷⁷ לא הוציא עליך שכר לימוד לבטלה. מחול לי בני, עייפה אני. נדחה את כתיבת המכתב ליום אחר. מתי יש בידך לבוא? אמרתי לה, מחר? — מחר? רוצה אתה לבוא מחר? איזה יום הוא מחר? ערב ראש חודש. ערב ראש חודש יפה לאותו דבר. ובכן אם מחר, יהא מחר.

ראיתי שעגמה עליה נפשה. חשבתי בלבי, ערב ראש חודש, יום שמרבין בו בתפילה ובתחנונים⁷⁸, יום שהולכים לקבר רחל⁷⁹ ובוודאי

צפת וטבריה (ובראשייתיות: עיה"ק, תוכב"א).

75. פרשת השבוע — התורה נחלקת לפרשות שכל אחת מהן לפי הסדר נקראת בציבור בבית הכנסת בשבת. נוהגים לכתוב בראש מכתב את התאריך לפי הפרשה הנקראת באותו שבוע כגון יום ו' לפרשת בראשית, כלומר המכתב נכתב ביום שישי בשבוע שבו החלו לקרוא בפרשת בראשית.

76. למד דגולה — האות למ"ד שראשה מתנוסס למעלה, כדגל.

77. אביך יאיר לו אלקים את עדנו — יאיר לו הקב"ה את מקומו בגן-עדן, שבו שמורות נשמותיהם של צדיקים.

78. בערב ראש-חודש נוהגים להרבות בתפילות, תחנונים וסליחות. והוא נקרא "יום-כיפור קטן"; יש הנוהגים בו אף תענית — מקצת היום או כולו.

79. קבר רחל — קברה של רחל אמנו, אשת יעקב; על-פי המסופר בבראשית לה יט מקובל כי הוא בסמוך לבית-לחם יהודה בדרך מירושלים לחברון, ונהגו אנשי ירושלים להתפלל במקום זה בערבי ראש-חודש ובכל חודש אלול.

אינה פנויה למכתבה. אמרתי לה, אם אין את פנויה מחר אבוא ביום אחר. — ולמה לא מחר? אמרתי לה, הרי מחר ערב ראש חודש. אמרה, בני הזכרת לי צערי, ערב ראש חודש ואין אני יכולה ללכת אצל רחל אמנו. — למה? — למה, מפני שרגלי אינן נושאות אותי. אמרתי לה, הרי יש עגלות, הרי יש אבטובוסים. אמרה תהלה, כשבאתי לירושלים עדיין לא היו אייטיביסים⁸⁰ ואפילו לא עגלות והיינו הולכים ברגל, ומאחר שנהגתי כל הימים לילך ברגל לא כדאי לי לשנות ממנהגי. מה אמרת, אמרת לבוא מחר. אם חפץ השם להשלים את חפצי יאריך רוחי עמי עוד יום. נפטרת והלכתי לי ובבוקר חזרתי.

איני יודע אם הייתי צריך למהר ולבוא. אפשר שאילו דחיתי את הדבר אפשר שהיתה מאריכה ימים.

כשנכנסתי ראיתי שנעשה בה שינוי. כל הימים היו פניה מאירים, אותו היום האירו כפליים. וכשם שפניה האירו כך האיר חדרה. אבני הרצפה מצוחצחות היו, כיוצא בהן כלי הבית. וסדין לבן פרוס על המטה הקטנה שבמקצוע⁸¹ ושולי הכתלים מסויידים היו בסיד כחול, ועל השולחן עמד הכד כשהוא מכוסה בקלף וחומר חותם⁸² ונר מונחים לצדו. אימתי סדה את הכתלים ואימתי הדיחה את הרצפה ואימתי צחצחה את כליה? אם מלאכים לא עשו את מלאכתה היא עשתה כל הלילה.

הגביהה עצמה בכבדות ואמרה בלחישתה, יפה עשית שבאת. סבורה הייתי שמא שכחת ורציתי לילך לעסקי. אמרתי לה, אם את צריכה לילך לכי, ואני אבוא אחר כך. אמרה, לאֲשר את החוזה אני צריכה, אבל מאחר שבאת שב ונכתוב ואחר כך אלך בשביל החוזה.

עמדה והציעה לפני את האיגרת והביאה את הדיו ואת הנוצה. נטלתי את הנוצה וטבלתי בדיו והמתנתי עד שתאמר לי מה אכתוב. אמרה, מוכן אתה, אף אני מוכנת. וכשאמרה מוכנת אני האירו פניה במאור ברכה

80. אייטיבוסים — היגיו מסורס, דרך היתול.

81. במקצוע — בפינה, בזווית.

82. חומר חותם — שעווה, המתרככת בחום ונוהגים להטביע בה חותמות על גבי מכתבים, תעודות וכו'.

וצחוק מתוק עיטר את שפתייה. חזרתי וטבלתי את הנוצה והבטתי עליה. הרגישה בדבר ואמרה, כמה סיימנו, סיימנו בכבוד הרבני המופלג וכו'. עכשיו כתוב את שמו. חזרתי וטבלתי את הנוצה והמתנתי עד שתאמר לי את השם. לחשה ואמרה, שרגא שמו. כתבת? כתבתי. קימצה עיניה כמנמנמת. אחר כך עמדה מכסאה והביטה בכתב וחזרה ולחשה, שרגא שמו, שרגא שמו. חזרה וישבה ושתקה. לסוף נינערה ואמרה אגיד לך בקירוב מה תכתוב. שהתה כמה ששהתה וקימצה עיניה ואמרה, רואה אני שאני צריכה לספר תחילה כל המאורע, שמתוך כך אתה עומד על הדברים ויודע מה לכתוב. מאורע ישן הוא, מאורע שאירע לפני שנים הרבה. לפני שלוש שנים ותשעים שנה. נטלה את מקלה וסמכה ראשה עליו. אחר כך הגביהה את ראשה והביטה שעה קלה כמשתוממת, כזה שדימה שיושב יחידי ולבסוף מוצא אדם זר. הלכה כל שלוותה ולבשו פניה צער ורוגז. גיששה במקלה והניחתה וחזרה ונטלתה וסמכה עצמה עליו והעבירה ידה על מצחה עד שנתפשטו קמטיו. חזרה ואמרה, אם אספר כל הדבר אקל עליך את הכתיבה. את שמו הרי כתבת. שרגא שמו. עכשיו אספר לך כל הדבר מתחילתו.

זקפה עיניה והביטה אילך ואילך. כיון שראתה שאין שומע בינינו פתחה ואמרה, כבת אחת עשרה שנה הייתי באותו פרק⁸³. ומהיכן אני יודעת בת כמה הייתי, שאבא זכרוננו לברכה נוהג היה לכתוב על חומשיו כל תינוק שנולד לו, ואף לידתן של הבנות היה כותב. טול את החומש וראה. כשעליתי לירושלים וויתרו אחי עליהם השלום על חומשיו של אבא ונתנום לי. מה אמרתי, דברים עתיקים הם. דברים שאירעו לפני תשעים שנה ושלוש שנים. אבל אני זוכרת אותם יפה. אני אספר ואתה תבין דבר מתוך דבר. אם אתה שומע אספר לך. נענעתי לה ראשי ואמרתי ספרי.

חזרה ואמרה, ובכן כבת אחת עשרה שנים הייתי. לילה אחד אחר תפילת ערבית בא אבא עלי השלום מבית הכנסת ועמו כמה מקרוביני וביניהם פתחיה מרדכי אביו של שרגא. כשנכנסו קראה לי אמא עליה השלום וציוותה עלי לרחוץ את פני וללבוש שמלה של שבת, ואף היא

83. באותו פרק — באותה תקופת זמן.

לבשה שמלה של שבת וכרכה מטפחת של משי לראשה ונטלה אותי בידי ונכנסה עמי לחדר הגדול אצל אבא ואורחיו. הביט עלי אביו של שרגא ואמר, תינוקת לא מכוערת. החליק אבא את לחיי ואמר לי, תהלה יודעת את מי דיבר עמך, אביו של חתנך דיבר עמך. מזל טוב לך בתי, הלילה הזה נתארסת והרי את כלה. מיד בירכו אותי כל האורחים בברכת מזל טוב וקראו לי כלה. חטפה אותי אמא והחזירתי לחדרה משום עין הרע ונשקה לי ואמרה לי, מכאן ואילך ארוסתו של שרגא את ואם ירצה השם בעוד שנה ביום שיגיע החתן להנחת תפילין נעשה לכם חופה.

אני הכרתי את שרגא, שהיינו משחקים באגוזים ובמחבואים, עד שהגדיל והתחיל לומד גמרא. משנתארסנו הייתי רואה אותו בכל שבת, שהיה בא אצל אבא וחוזר לפניו על כל מה שלמד בימות החול, ואמא נותנת בידי מגדנות ואני מביאתם לפניו ואבא מחליק את לחיי ומאיר פנים לחתני. בינתיים התחילו מכינים את צרכי החתונה. אביו כתב לו תפילין ואביו קנה לו טלית⁸⁴ ואני תפרתי לו תיק לתפילין⁸⁵ ותיק לטלית של שבת. מי עשה לו שק לטלית ותפילין⁸⁶ איני זוכרת. שבת אחד כארבעה שבועות לפני אותו היום שקבענו לעשות בו את החופה לא בא שרגא אצל אבא. במנחה שאל אבא עליו בבית המדרש ושמע שנסע. להיכן נסע, אצל רבן של חסידים נסע, שלקחו אביו להתברך מפיו להנחת טלית ותפילין. מאותה שמועה כמעט שפרחה נשמתו של אבא, שלא היה אבא יודע שאביו של שרגא הוא מאנשי הכת⁸⁷, שהיה מסתיר חסידותו, שעדיין היו החסידים בזויים ונרדפים,

84. טלית — בגד בן ארבע כנפות וציציות בארבעתן, שמתעטפים בו בשעת תפילת שחרית ומוסף. בדרך-כלל מתעטפים בה גברים נשואים, אולם יש מקומות שבהם נוהגים להתעטף בטלית גם נערים מגיל בר-מצוה.
85. תפילין — התפילה היא "בית" של עור (עם רצועות לקשריה) ובו ארבע פרשיות מן התורה כתובות על קלף. ה'תפילה' האחת — "של יד" — מניחים על הזרוע השמאלית — כנגד הלב, והשנייה היא "של ראש".
86. שק לטלית ותפילין — השק משמש לנשיאת טלית ותפילין יחד בימות החול, כשכל אחד נתון בתיקו.
87. אנשי הכת — כך פונו ה'חסידים' בפי ה'מתנגדים' בימי המחלוקת הגדולה

ואבא ראש לרודפים היה, שהיו החסידים בעיניו כאילו יצאו חס ושלום מכלל ישראל. אחר ההבדלה⁸⁸ קרע אבא את התנאים⁸⁹ ושלח את הקרעים לבית המחותן. ביום השלישי חזר המחותן עם שרגא מן הדרך ובאו אצל אבא. הוציאם אבא בנויפה. קפץ שרגא ונשבע שלא ימחול לנו על העלבון. ולא חש אבא לבקש מחילה משרגא, אף על פי שהיה אבא יודע שאם מבטלין שידוך צריכין לבקש מחילה מן הנעלב. וכשהיתה אמא מתחננת לפני אבא לפייס את שרגא היה אבא מלגלג עליה ואומר אל תתיראי, מן הכת הוא. כל כך בזויים היו החסידים בעיני אבא עד שלא השגיח בדבר שהכל זהירים בו.

צרכי החתונה היו מוכנים. שקי הקמח וחביות הדבש מילאו את הבית והלשות והאופות כבר הוזמנו לעשות חלות ועוגות. הקיצור הכל היה מוכן לחופה. לא היה חסר אלא חתן. קרא אבא לשדכן ומצאו לי חתן אחר שנכנסתי עמו לחופה.

מה שאירע לשרגא איני יודעת, שאבא גזר על אנשי הבית שלא יזכירו את שמו של שרגא. אחר ימים שמעתי שהוא וכל משפחת בית אביו עקרו את דירתם לעיר אחרת, מפני שחששו לחייהם. שמיום שביטל אבא את השידוך לא קראו אותם לעלות לתורה⁹⁰, ואפילו לא בשמחת תורה, ולעשות להם מנין לא היו יכולים, שאבא שראש הקהל היה לא הניח לעשות מנין מחוץ לבתי התפילה הקבועים, ואלמלא שלא

שביניהם. הכינוי "כת" היה מכון על-פירוב לקבוצות מתבדלות, שסרו מן הדרך הישרה של היהדות. באותם ימים ראו ה'מתנגדים' בתנועת החסידות סכנה של הליכה בדרכיהם של השבתאים והפרנקיסטים.

88. סדר ההבדלה — במוצאי-שבת ויום-טוב — עיקרו ברכות על היין, על הבשמים ועל הגר ועל ההבדלה "בין קודש לחול ובין אור לחושך".

89. התנאים — הכוונה כאן לכתב החוזה (או ההסכם) הנחתם בעת האירוסין, ובו נקבעים התנאים המקובלים על-ידי שני הצדדים (צד החתן וצד הכלה) בעניין הנישואין.

90. לעלות לתורה — בעת הקריאה בתורה בבית-הכנסת מכבדים כוגרים — מבני 13 ומעלה — מציבור המתפללים לעלות לתורה ולומר את ברכות התורה לפני קריאת הקטע ובסימו. מי שנמנע ממנו כיבוד זה, סימן הוא לזלזול או לעונש.

הלכו לעיר אחרת שקראו אותם שם לעלות לתורה לא היו מוציאים את שנתם⁹¹.

לאחר שלוש שנים לנשואי נפקדתי בבן זכר. ולאחר שתי שנים חזר ונולד לי בן. ולאחר שתי שנים נפקדתי בבת.

השנים נהגו כשורה והפרנסה היתה בשופי⁹². הילדים גדלו והצליחו ואני ובעלי עליו השלום רואים ושמחים. שכחתי את שרגא ושכחתי שלא קיבלתי ממנו שטר מחילה⁹³.

אמא ואבא נפטרו לחיי העולם הבא. קודם פטירתו ציוה אבא זכרונו לברכה את עסקיו לבניו ולחתינו ופקד עליהם שיעשו כולם כאחד. העסקים היו טובים וניהלנו את ביתנו בכבוד. החזקנו מלמדים טובים לבנינו ומורה נכרית לבתנו, שבאותם הימים היו יראי השם מרחקים את המורים היהודים, שהיו מוחזקים לאפיקורסים.

אותם המלמדים היה בעלי מביא ממקומות אחרים, שהמלמדים שבעיר מוכרחים לקבל כל תלמיד ואפילו שאינו הגון, מה שאין כן המלמד שמביאים מעיר אחרת שאינו תלוי אלא בדעת שוכריו ואינו מחוייב לקבל כל תלמיד. מאחר שבאו בגפם היו סועדים על שולחנו בשבת. בעלי שמרוב עסקיו לא הספיק לקבוע עתים לתורה היה שמח באורח שכזה בשביל שהיה שומע ממנו דברי תורה. ואני והילדים שמחים היינו בשביל ניגוניו הנאים שהיה מנגן על השולחן. ולא ידענו שהוא חסיד⁹⁴ ותורתו חסידות וניגוניו ניגוני חסידים, שבשאר הדברים מתנהג היה כשאר כל שלומי ישראל⁹⁵. פעם אחת כליל שבת אמר המלמד דבר תורה, אחר כך עצם עיניו וניגן זמר נאה וערב. עד שיצאה נפשנו מרוב מתיקות. שאל בעלי את המלמד, מהיכן נוטלים כל כך הרבה יראת

91. לא נשארו בחיים עד צאת השנה (ראו עירובין סג ע"א).

92. בשופי — בשפע רב (ראו ב"ר טז ב: "ומימיו מהלכין בשופי").

93. שטר מחילה — הכוונה לתעודה שצריך היה הצד המבטל את ההתקשרות לבקש מן הצד האחר לאות כי מחל על בושת הפנים שנגרמה לו על-ידי ביטול חד-צדדי של ה"תנאים".

94. ראו לעיל, עמ' 32, הערה 87.

95. כשאר כל שלומי ישראל — כשאר כל השלמים והתמימים בישראל — ביטוי מקובל ליראי ה' ומקיימי מצוותיו (שמואל א כ יט).

שמים. לחש לו, יסע מעלתו אצל רבינו שיחיה ויקבל כפלי כפליים. לאחר כמה ימים נודמן בעלי לעירו של רבו של המלמד והביא עמו מנהגים חדשים שלא ראיתי כמותם אצל אבא, וידעתי שהם מנהגים של חסידים. הרהרתי בלבי, מי יגלה עפר מעיניך⁹⁶ אבא שריחקת את שרגא בשביל חסידותו, והרי חתנך שנתת לי במקומו של שרגא עושה מעשה שרגא. אם לא בא הדבר לשם כפרת עון איני יודעת לשם מה הוא בא.

אחי וגייסי ראו ולא אמרו דבר, שכבר נשתנה הדור ולא היה אדם בוש מקרוביו שהם חסידים, שבינתיים באו חתנים עשירים מערים אחרות שהיו מתנהגים בחסידות, ואף עשו להם בית חסידים והיו נוסעים אצל רבותיהם בפומבה⁹⁷. בעלי לא קבע תפילתו בבית החסידים, אבל מתנהג היה בחסידות וחינך את הבנים לחסידות והיה נוסע מזמן לזמן אצל רבו.

שנה אחת קודם שנעשה בננו הבכור בר מצוה בא דכר⁹⁸ לעולם והרבה חלו מן הדבר רחמנא ליצלן⁹⁹. לא היה בית שלא היה שם חולה. פגעה בנו המחלה וחלה בננו הבכור. לסוף ריחם עלי השם יתברך, אבל לא לימים הרבה. אחר שעמד ממחלתו התחיל לומד הלכות תפילין מתוך השולחן ערוך הגדול¹⁰⁰, ואני רואה ושמחה שחסידותו לא קיפחה את תורתו.

יום אחד השכים בננו לבית המדרש. מצא שם אדם לבוש תכריכים כמת. אותו מת לא היה מת, אבל מטורף רחמנא ליצלן שהיה עושה

96. מי יגלה עפר מעיניך — מי ייתן והיית חי ורואה בעיניך. על-פי סוטה כז ע"ב:

"מי יגלה עפר מעיניך, ר' יוחנן בן זכאי!"

97. בפומבה — בפומבי (יוונית ורומית) — בגלוי, בפרהסיה.

98. דכר — מגפה, חולי מידבק המתפשט במהירות ומפיל חללים רבים באדם (או בבהמה).

99. רחמנא ליצלן — (ארמית) הרחמן (הקב"ה) יצילנו.

100. השולחן ערוך הגדול — כולל סיכום הדינים והמנהגים בעניינים שבין אדם למקום ובין אדם לחברו. נתחבר על-ידי ר' יוסף קארו, מחכמי צפת במאה ה-16. יסודו של הספר בבית יוסף — פירושו של ר' יוסף קארו לארבעה טורים של ר' יעקב בן-אשר (1280-1340).

מעשים משונים. נבעת הילד ונשמטה נפשו ממנו. בקושי החזירוהו לחיים. לחיים ולא לחיים ארוכים. מכאן ואילך היה דועך והולך כנר נשמה עם תפילת נעילה¹⁰¹. לא הספיק להניח תפילין עד שהוציא נשמתו ומת.

בשבועה ימי האבל ישבתי והרהרתי, בני מת במוצאי שבת אחר ההבדלה, שלושים יום קודם הנחת תפילין, ובמוצאי שבת אחר ההבדלה שלושים יום קודם שעמדתי להכנס עם שרגא לחופה קרע אבא את התנאים. כיוונתי את הימים ונודעזעתי ונרעשתי, ששני הדברים הרעים אירעו באותו היום ובאותה השעה. ואפילו אין זה אלא מקרה הרי יש להרהר בזה.

לאחר שתי שנים הגיע אחיו למצוות. הגיע ולא הגיע. מעשה והלך עם חבריו ליערה של עירנו להביא ענפים לחג השבועות. עם שהם ביער הניחם והלך אצל הסופר לראות את תפיליו ושוב לא חזר. סבורים היינו צוענים חטפיהו, שראו להקה של צוענים עוברת בעיר. אחר ימים מצאו את גופו מושלך בתוך הקצה הגדולה שאצל היער, וידענו שתעה הילד בדרך ונפל לתוך הבצה.

משעמדנו מאכלנו אמרתי לבעלי, מה נשתייר לנו, לא נשתייר לנו אלא תינוקת קטנה. אם לא נבקש מחילה משרגא סופה כסופם של אקיה. כל אותן השנים לא שמענו על שרגא כלום, שאחר שהוא וכל משפחת בית אביו הלכו להם מעירנו נשתכחו ולא ידענו היכן הם. אמר בעלי, שרגא הוא חסידו של פלוני, אסע אצלו ואשמע היכן שרגא. בעלי לא היה מחסידיו של אותו רבי, אדרבא צוהב היה אותו¹⁰², מחמת המחלוקת שהיתה בין הרביים, בשביל שוחט אחד שזה מינה אותו לשוחט וזה העבירו משחיטתו. באותה המחלוקת נהרג אדם מישראל ונעקרו כמה משפחות וירדו כמה בעלי בתים מנכסיהם וכמה מהם הוציאו ימיהם בבתי האסורים.

נסע בעלי אצל אותו רבי. לא הגיע למקומו עד שמת הרבי וחילקו

101. תפילת נעילה — תפילה אחרונה בסדר תפילות יום הכיפורים, לאחר תפילת מנחה, סמוך לשקיעת החמה.

102. צוהב — כעוס היה עליו.

הבנים ביניהם את רביותו והלך כל אחד מהם לעיר אחרת. חיזר בעלי מכן לבן ושאל על שרגא ולא היו יודעים. לבסוף אמרו לו, על שרגא אתה שואל, החמיץ¹⁰³ שרגא ונעשה מתנגד. היכן הוא לא ידעו.

כשאדם חסיד אתה יכול למצאו. אם אינו חסיד של רבי זה חסיד הוא של רבי אחר. סתם יהודי אם אין אתה יודע את מקומו היאך אתה יכול למצאו. בעלי עליו השלום רגיל היה בנסיעות והיו עסקיו מביאים אותו למקומות הרבה. היה נוסע ושואל על שרגא. בגלל אותן הנסיעות תשש כחו של בעלי והתחיל כוהה¹⁰⁴ דם. פעם אחת נסע למקום שנסע וחלה ומת.

אחר שהעמדתי מצבה על קברו חזרתי לעירי ונכנסתי לעסקים. כבר בחיי בעלי הייתי מסייעתו בעסקיו, כיון שמת נכנסתי לעסקים בכל כחי. והשם יתברך הכפיל כחי עד שהיו הבריות אומרים כאיש גבורתה¹⁰⁵. טוב היה אילו ניתנה לי חכמה במקום גבורה, אלא אל דעות ה¹⁰⁶ ואינו נזקק לדעתן של בריותיו לומר לו מה טוב. חשבתי בלבי, כל מה שאני עמלה עמלה אני לבתי, ארבה הון וארבה טובתה. מרוב העסקים שהיו מתרכים והולכים לא הייתי פנויה לביתי, חוץ משבתות וימים טובים, ואף הם, חצי היום לבית הכנסת וחצי היום לקבלת אורחים. לכאורה לא היתה בתי צריכה לי, ששכרתי לה מורות והיתה שוקדת על לימודיה ואני כונסת שבחים הרבה בגלל בתי. ואפילו האומות שמלגלים עלינו שאנו מדברים כלשון עלגים, משבחים היו את בתי שהיא מדברת בלשונם כטובים שבהם. וביותר היו המורות הנכריות מתייקרות¹⁰⁷ בה ומזמנות אותה לביתה. קראתי לשדכנים והם מצאו לה חתן מופלג¹⁰⁸ בתורה ומוסמך לרבנות. אבל לא זכיתי להולכים

103. החמיץ — התקלקל, סר מן הדרך הישרה, יצא לתרבות רעה.

104. כוהה — פולט מגרנו, על-פי תנחומא נח: "גונח וכוהה דם מן הצניה." (גרסה אחרת — כוהה, מלשון כיח). וראה גם תוספתא ערובין ח ח.

105. על-פי שופטים ח כא: "כאיש גבורתו."

106. על-פי שמואל א ב ג.

107. מתייקרות — מתכבדות, מתפארות. על-פי דברים רבה ז יב: "אני מגדיל ומיקר אתכם לעתיד לבוא."

108. מופלג — מובהר, מצטיין.

לחופה, שנכנסה רוח רעה בבתי ונטרפה דעתה. ועכשיו מה אני מבקשת ממך בני, כתוב לשרגא שאני מחלתי לו על כל הצרות שנתגלגלו לי על ידו, וכתוב לו שאף הוא צריך למחול לי, שכבר לקיתי די.

ישבתי דומם ומחריש ולא אמרתי דבר. אחר כך הושטתי אצבע לעיני ומחיתי את דמעתי. אחר כך אמרתי לה לתהלה, בבקשה ממך, מיום שקרע אביך את התנאים כבר יצאו למעלה מתשעים שנה, כלום סבורה את שעדיין שרגא חי? ואם הוא חי, כלום נתגלה לך מקומו? אמרה תהלה, שרגא אינו חי, שרגא מת. לפני שלושים שנה נפטר. מהיכן אני יודעת שנת פטירתו, אותה שנה, בז' אדר הלכתי להתפלל מנחה, אחר קריאת ההפטרה בשעת הזכרת נשמות שמעתי שמזכירין את שרגא. אחר התפילה שאלתי את השמש, שרגא זה שהזכרת מי הוא? אמר לי, פלוני בן פלוני קרובו ציוה לי להזכירו. הלכתי אצל פלוני ושמעתי מה ששמעתי.

אמרתי לה לתהלה, אם שרגא מת היאך את מבקשת לשלוח לו מכתב? אמרה תהלה, סבור אתה שמרוב שנים נטרפה דעתה של הזקנה, שהיא סומכת על בתי הדואר שהם ימסרו את המכתב לאדם מת. אמרתי לה, אם כן מה תעשי?

עמדה ונטלה את הכד שעל גבי השולחן והגביהתו כלפי מעלה ודיברה כמין שיר, אטול את המכתב, ואשים אותו בכד, ואטול חומר חותם, ואחתום את הכד, ואקח עמי את הכד עם המכתב.

הרהרתי בלבי, ואם תטול את הכד עם המכתב עדיין אני רואה היאך יגיע המכתב אצל שרגא. הבטתי עליה ושאלתי אותה, להיכן תטיל את הכד עם המכתב? שחקה תהלה שחוק מתוק ואמרה בנעימה, להיכן אטול את הכד? אטול אותו לקברי, לקברי אטול הכד עם המכתב. שם בעולם העליון מכירין את שרגא ויודעים היכן הוא. ונאמנים הם שלוחיו של הקדוש ברוך הוא שיגיעו את מכתבי לידו. ושוב שחקה תהלה שחוק מתוק, מעין שחוק של נצחון כתינוקת שניצחה בחכמתה וזקנים ממנה. אחר כך הניחה ראשה על מקלה ודומה היה שהיא מנמנמת. אחר כך הגביהה ראש והביטה בי בתוקף ואמרה, עכשיו שכל הענין ברור לך יכול אתה לכתוב מעצמך. עם שהיא מדברת חזרה והניחה ראשה על מקלה.

נטלתי את הנוצה וכתבתי. לאחר שסיימתי את המכתב הגביהה תהלה ראשה ואמרה, כבר סיימתי? עמדתי וקראתי לפני כשהיא עוצמת עיניה, כאילו הסיחה דעתה מכל הענין ואין לה חפץ לשמוע. לאחר שסיימתי את הקריאה פתחה עיניה ואמרה, טוב בני טוב, נתכוונת לדעתי. יכולים היו הדברים להכתב באופן אחר, אבל אף כך כפי שכתבת אתה הדברים מבוררים כל צרכם. עכשיו בני תן לי את הנוצה ואחתום את שמי על המכתב ואשים את המכתב בכד, אחר כך אלך לאשר את החוזה.

טבלתי את הנוצה בדיו והושטתי לה. נטלה את הנוצה וחתמה את שמה. אחר כך העבירה את הנוצה על כמה אותיות כדי שיהיו ברורות יותר. אחר כך קיפלה את המכתב ונתנה אותו לתוך הכד וכרכה עליו פיסת קלף. אחר כך הדליקה נר ונטלה חומר חותם ואחתה אותו אל מול הנר עד שנעשה רך, אחר כך חתמה את הכד בחומר חותם. אחר כך עמדה ממקומה והלכה אצל מטתה. כשהגיעה אצל מטתה הגביהה את השמיכה והניחה את הכד תחת כר המטה. אחר כך הביטה עלי בעינים טובות ואמרה בלשון רך, אודרו ואלך לאשר את החוזה. ברוך תהיה בני שלא חשכת טרחתך ממני. מכאן ואילך לא אטריחך. עם שהיא מדברת יישרה את השמיכה ונטלה את מקלה והלכה אצל הדלת והגביהה עצמה למעלה ונתנה פיה על המזוזה והמתנה לי עד שיצאתי. יצאה ונעלה את הדלת והלכה בזריזות. נטפלתי לה והלכתי אחריה.

דרך הילוכה הביטה בעינים טובות על כל מקום שעברנו ועל כל אדם שעבר עלינו. פתאום עמדה ואמרה, אמור אתה בני היאך מניחים מקומות קדושים שכאלו ויהודים כשרים שכאלו? ועדיין לא ידעתי להיכן הדברים מגיעים. כשהגענו לפרשת דרכים עמדה ואמרה לי שלום. אמרתי לה, אלך עמך. פסענו כמה פסיעות וחזרה ועמדה ואמרה, כבר הגעתי למקומי. שלום. ראתה שאני מתאמץ לילך עמה ולא אמרה דבר. עלתה כמעלות הרחבות שעולות לחצר של גחש"א¹⁰⁹. נכנסה ונכנסתי אחריה.

109. גחש"א — ראשי-תיבות: גמילות חסד של אמת — או "חברא קדישא",

נכנסנו לבית גחש"א, בית פקידות החיים והמתים. ישבו להם שני סופרי גחש"א פנקסיהם לפניהם וקולמוסם בידם וישבו וכתבו כשהם מפחים בכוסות של קהוה שחורה. כשראו את תהלה הניחו את קולמוסם ועמדו לכבודה ואמרו ברוכה הבאה ונזדרזו והעמידו לה כסא. אמר לה הזקן שבהם, מה זה מביא אותך לכאן? השיבה ואמרה, לקיים את החוזה באתי. אמר לה, לקיים את החוזה באת, ואנו סבורים שהגיע זמנו לבטלו. נבהלה תהלה ואמרה, מה אתה שח? אמר לה, הלוא כבר הוצאת עצמך מחברת השטאָרבער¹¹⁰. עם שהוא מחייך על בדיחותו פנה ואמר לי, תהלה שתחיה ותאריך ימים ושנים נוהגת לבוא בכל שנה לקיים את שטר המכירה על מקומה שבהר הזיתים. כך בשנה שעברה וכך לפני שתי שנים ושלוש שנים ולפני עשר שנים ועשרים שנה ושלושים שנה וכך עתידה היא לעשות עד ביאת הגואל¹¹¹. אמרה תהלה, יבוא הגואל, יבוא הגואל. והלואי שימהר ויבוא. אבל אני לא אטריחכם יותר. שאל הסופר בתמיהה, אפשר שאת הולכת לקבוצה, כאותן הצעירות שקורין להן חלוצות. אמרה תהלה, לקבוצה איני הולכת, הולכת אני למקומי. אמר הסופר, חוזרת את לחוצה לארץ? אמרה תהלה, לחוצה לארץ איני חוזרת, חוזרת אני למקום שבאתי משם, כמו שנאמר ואל העפר תשוב¹¹². צייץ הסופר בשפתיו ואמר, נא נא נא, סבורה את שמא אין לחברא קדישא מה יעשו. אם את שומעת לי המתיני עוד עשרים שלושים שנה. מה כל החפזון הזה? לחשה ואמרה, כבר זימנתי לי את המטהרות והמרחצות¹¹³ ואין דרך ארץ לשחק באותן הנשים הטובות. נתעגמו פניו של הסופר וניכר שהיה מצטער. אחר כך אמר, כמה טוב לנו לראותך עמנו כאן, שכל זמן שאנו רואים אותך יש לנו דוגמא של חיים ארוכים, ועכשיו שאת מבקשת להניח אותנו חס ושלוש כאילו את

החברה המטפלת בקבורתם של מתי ישראל. ונקראת מצווה זו גמילות חסד של אמת, על שום שאין מקום לצפות מן הנפטר לשים גמול על קיומה.

110. השטאָרבער"ס — בידידש: ההולכים לעולמם.

111. ביאת הגואל — ביאת המשיח. האמונה בתחיית המתים נקשרה בביאת המשיח.

112. על-פי הכתוב בבראשית ג יט.

113. המטהרות והמרחצות — הנשים המטפלות ברחיצתה ובטיהורה של גופת הנפטרת לפני הלבשתה בתכריכים.

נוטלת ממנו הדוגמא. אמרה תהלה, אם עדיין יש לי שנים לחיות הריני נותן לך ולכל מי שחפץ חיים. הא לך החוזה, חתום עליו. לאחר שחתם הסופר על שטר המכירה נטלתו תהלה והניחתו בבגדה ואמרה, מכאן ולהבא לא אטריחכם. יהי השם עמכם יהודים יקרים, עתה אלך למקומי. עמדה והלכה אצל הדלת ועמדה והגביהה פיה עד למזווה, נשקה את המזווה ויצאה.

ראתה שאני הולך עמה עמדה ואמרה, חזור לעסקיך בני. אמרתי לה, כשאמרת לי לאשר את החוזה את הולכת סבור הייתי לחוזה של ביתך נתכוונת, ולבסוף. נפלה לתוך דברי ואמרה, ולבסוף הלכתי לאשר את החוזה על בית עולמי. הלואי שלא אצטרך לדור שם הרבה ואקום עם כל מתי ישראל¹¹⁴. שלום לך בני. בהוללה אני לביתי, בודאי כבר ממתינות לי המרחצות והמטהרות. עמדתי דומם ומחריש והיא הלכה ונתעלמה בין הבתים והסימטאות.

בבוקר הלכתי לעיר לראות את שלום תהלה. מצאני אותו חכם שהראתה לי תהלה את ביתו. עמד ומשכני בדברים. כשפירשתי ממנו ביקש ללוותני. אמרתי לו, איני הולך לביתי, הולך אני אצל תהלה. אמר לי, תלך אחר מאה ועשרים שנה. ראה שאני תמיה. הוסיף ואמר, אתה תחיה. אותה צדקת עזבה אותנו.

נפטרתי והלכתי לי, כשאני מהרהר והולך, תהלה נפטרה והלכה לה. נפטרה והלכה לה, ביני ביני¹¹⁵ נמצאתי אצל ביתה של תהלה. פתחתי את דלת חדרה ונכנסתי.

מנוחת השקט היתה בחדר, כבחדר תפילה לאחר התפילה. ועל קרקע החדר ניגרו שיירי המים שטיהרו בהם את תהלה.

114. בתחיית המתים לעתיד לבוא, "כעת שיעלה רצון מאת הבורא יתברך שמו" וכו' (רמב"ם)

115. ביני ביני — בין כה וכה, בינתיים.